



Uusia moniäänisiä näkökulmia mielisairaaloihin

Arvio teoksesta Jäntti, Saara, Kirsi Heimonen, Sari Kuuva, Karoliina Maanmieli & Anu Rissanen toim. *Kokemuksia mielisairaalasta – Muistoihin kaivertuneet tilat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2022. 412 s. ISBN 978-951-858-562-9.

Wiivi-Maria Jouttijärvi

Saara Jäntin, Kirsi Heimosen, Sari Kuuva, Karoliina Maanmielen ja Anu Rissanen yhdessä kirjoittaman ja toimittaman teoksen *Kokemuksia mielisairaalasta – Muistoihin kaivertuneet tilat* (2022) tavoitteena on tuottaa uutta tietoa suomalaisten mielisairaaloiden historiasta suoraan potilaiden, omaisten sekä henkilökunnan ja heidän lastensa muisteluaineiston kautta. [1] Kirjoittajat edustavat monitieteisesti kirjallisuuden-, historian-, taidehistorian- ja tanssitaiteentutkimuksen aloja Jyväskylän yliopistosta ja Taideyliopistosta.

Kirjoittajat kontekstoivat heti teoksen alussa tutkimuksensa osaksi laajempaa kulttuurista mielenterveystutkimusta, jossa mielisairauksia on tutkittu niiden hoidon ja sitä koskevien kokemusten tai mielisairauksien historian näkökulmasta. Aihepiiriä ovat aiemmin käsitelleet esimerkiksi Seilin sairaalan potilaiden näkökulmasta Jutta Ahlbeck-Rehn (2006) ja Susan Heikkinen (2020), sotatraumojen osalta Ville Kivimäki (2015), naisten näkökulmasta Kirsi Tuohela (2008) ja mielenterveysongelmien hoidon kehittämisen näkökulmasta Markku Salo (2019). Läpi teoksen keskeisiä teoreettisiakin käsitteitä avataan selkeästi ja ne määritellään, mutta kirjoittajat olisivat voineet vieläkin selkeämmin määritellä, mitä he tarkalleen ottaen tarkoittavat kulttuurisella mielenterveystutkimuksella. Lisäksi tekstissä olisi voinut olla enemmän lyhyitä viittauksia laajempaa kansainvälisen kontekstin avaamista esimerkiksi vertailun kautta, vaikkakin kotimaisen tutkimustilanteen ja erityisesti kirjan taustoittamiseen on panostettu.

Akateemista maailmaa laajemminkin teos on tällä hetkellä erittäin ajankohtainen mielenterveysongelmien hoidonsaannin ja koko sosiaali- ja terveysalan resurssipulan puhuttaessa julkisessa keskustelussa. Vaikka varsinainen mielisairaalinstituutio on Suomesta jo purettu psykiatriisiin sairaaloihin siirtymisen myötä, on käsillä oleva teos mielenkiintoinen yksilötasolle menevä katsaus erityisesti potilaiden tapaan hahmottaa mielenterveysongelmien hoitoa.



Kirjoittajien mukaan heidän tavoitteenaan on tuoda esille potilaiden, omaisten ja henkilökunnan kokemuksia suoraan heidän itsensä tuottamina sen sijaan, että niitä käsiteltäisiin esimerkiksi potilastietojen ja lääkäreiden näkökulman kautta, kuten lääketieteen historiassa on tyypillisesti ollut tapana. Teoksen tavoitteena on myös purkaa mielisairauksiin ja -sairaaloihin liittyviä ja liittyneitä yksinäisyyden ja eristäytymisen kokemuksia ja mielikuvia sekä vaikenemisen kulttuuria. Kirjoittajat onnistuvat tässä tavoitteessaan hyvin: teos avaa monipuolisen ja moniäänisen näkökulman, joka varmasti lisää ymmärrystä mielisairaaloista ja mielenterveyspotilaiden kokemuksista. Tuomalla esille useiden eri ryhmien (ei vain potilaiden) kokemuksia, teos onnistuu havainnollistamaan ja mahdollisesti jopa korostamaan sitä, miten mielisairaalat ovat olleet osa paikallisyhteisöä ja yhteiskuntaa, vaikka ne ovat usein olleet samanaikaisesti myös muusta maailmasta irrallaan. Kirjoittajat pohtivat mahdollisuutta, että tutkimuksesta saatua tietoa voitaisiin hyödyntää mielenterveysongelmien hoidon kehittämisessä. Tätä he perustelevat sillä, että mielikuvat mielisairaaloista muokkaavat mielisairaaloita ja ylipäättään mielenterveyspotilaita koskevia mielikuvia. Mielikuvat puolestaan vaikuttavat päätöksiin, joita mielenterveysongelmien hoidosta tehdään.

Teosta ei ole jaettu alateemoittain osioihin, vaan kirja on rakennettu yhdeksi kokonaisuudeksi, joka sisältää kymmenen lukua. Ensimmäiset luvut johdattelevat lukijan teoksen aiheeseen avaamalla tutkimuksen taustaa ja kontekstia, kirjoittajien yhteistä tutkimusaineistoa sekä mielisairaalalaitoksen historiaa. Tämän jälkeen tarkastellaan, miten mielisairaala voi tuottaa erilaisia tiloja esimerkiksi sosiaaliseen vuorovaikutukseen; miltä mielisairaalajaksot ovat tuntuneet ja näyttäytyneet yhden mielisairaaloista muistelmiaan kirjoittaneen entisen potilaan näkökulmasta; miten mielisairaaloissa on koettu pakkokeinojen käyttö ja miten mielisairaala voi muodostua potilaan (ja henkilökunnan) toiseksi kodiksi. Lisäksi teoksessa kiinnitetään huomiota mielisairaaloiden alueella asuneiden henkilökunnan lasten muistoihin sekä lähestytään mielisairaalakokemuksia taiteen(tutkimuksen) keinoin.

Muistitietotutkimuksen näkökulma mielisairaaloiden historiaan

Menetelmällisesti *Kokemuksia mielisairaalaista* on muistitietotutkimus, jonka aineistona on vuosina 2014–2015 järjestetyn muistitiedon keruun tuotoksena syntynyt muisteluaineisto. Keruun järjestivät Saara Jäntti, joka on yksi teoksen kirjoittajista, yhteistyössä Jyväskylän yliopiston Kulttuurisen mielenterveystutkimuksen verkoston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa. Keruun kirjoituskutsuun vastattiin kirjallisesti ja vastaajia oli lopulta 45. Heidän muistonsa sijoittuivat useille eri vuosikymmenille, mutta pääasiassa 1990–2000-luvuille. Muistelijat olivat paitsi entisiä potilaita, myös heidän omaisiaan, mielisairaalan henkilökuntaa sekä henkilökunnan lapsia.

Luin kirjaa nimenomaan muistitietotutkijana, en mielenterveysongelmien historian tutkijana. Teos on mielestäni menetelmällisesti vakuuttava. Kirjoittajat tuovat esille, että muistitietoaineiston kohdalla keskeistä ei ole, onko muistelija oikeassa, vaan lähtökohtana on, että hänelle hänen muistonsa ja kokemuksensa ovat totta. Tällöin onkin keskeistä kysyä, mitä ja miten menneisyyttä muistetaan. Kirjoittajat avaavat myös selkeästi lähilukumenetelmän soveltamista aineistoonsa. Lisäksi kirjoittajat ovat

vierailleet fyysisesti paikoissa, joissa heidän aineistonsa muistot sijoittuvat. Tämä kertoo mielestäni siitä, että kirjoittajat ovat paneutuneet taustatyöhönsä ja pyrkineet tavoittamaan sen ympäristön ja kontekstin, jossa aineiston muistelijat ovat eläneet.

Teoksessa on avattu tutkimuksen eettisiä ulottuvuuksia, ja kirjoittajat ovat tuoneet esille muistelijoiden ja muiden kirjoituskutsun nähneiden antamaa palautetta tämänkaltaisen tutkimuksen toteuttamisen eettisyydestä. Eettisten näkökulmien huomioiminen läpi tutkimusprosessin on erityisen tärkeää käsiteltäessä näin herkkää, yksityistä ja tunteita herättävää aihetta. Mielenkiintoista olisi ollut lukea pohdintaa myös siitä, miten kirjoituskutsun laatijat ovat ehkä pohtineet luottamuksen rakentamista vastaajien kanssa ja miksi aineistossa päädyttiin laajaan kirjalliseen aineistoon esimerkiksi otannaltaan suppeamman haastatteluaineiston sijaan.

Vastaajien hienotunteinen kohtelu on huomioitu esimerkiksi aineiston anonymisoinnissa myös siinä, että he ovat saaneet paljon vapautta valita itse, miten laajasti ja mitä asioita mielisairaaloista muistelevat ja missä muodossa (muistelu, kertomus, runo) kirjoittavat. Näin muistelijaille on annettu mahdollisuuksia ilmaista tunteitaan ja ajatuksiaan vaikeasta aiheesta heille ominaisemmilla tavoilla, mikä on voinut helpottaa muistelua. Muistelijoiden ääni pääsee hyvin esille kautta koko teoksen, sillä tekstissä on runsaasti sitaatteja aineistosta.

Mielisairaala monien tilojen mahdollistajana

Yksi teoksen monista kiinnostusta herättävistä näkökulmista on kirjoittajien monipuolisesti tarkastelema teema mielisairaaloista tilana. Teoksen alaotsikkoonkin nostettu tilan näkökulma on koko tutkimuksen kannalta keskeinen, koska muiden muuttujien ohessa juuri mielisairaalatilat heijastavat mielenterveysongelmiin liitetyjä mielikuvia ja käsityksiä. Lisäksi mielisairaala on konkreettinen hoidon ja parantumisprosessin tila, jossa potilas saattaa viettää pitkiäkin aikoja.

Kirjassa mielisairaaloiden käsittely tilana alkaa jo niiden rakentamisesta ja suunnittelusta, mutta keskeistä on mielisairaaloiden tilallisuuden ymmärtäminen paitsi fyysisenä tilana, myös kuviteltuna ja muisteltuna, ihmisten mielissä olevana tilana. Tämä lähtökohta sopii erityisen hyvin valittuun muistitietotutkimukselliseen näkökulmaan. Pierre Noran (1989) termein voisi todeta, että muistelijaille mielisairaalat ovat paikkoja merkityksessä *lieux de mémoire*, mikä tässä yhteydessä tarkoittaisi, että mielisairaalalla on muistelijalle jokin esimerkiksi symbolinen merkitys. Toisaalta mielisairaalajärjestelmä on Suomesta purettu, joten esimerkiksi kirjoittajien vieraillessa entisissä mielisairaaloissa, on kyse jo *milieu de mémoire*’sta, paikasta, jota ei enää ole sellaisena, kuin se oli aikana, johon muistot sijoittuvat. (Nora 1989, 9, 19.)

Omalla kohdallani keskeinen oivallus oli, että vaikka mielisairaala tai esimerkiksi jokin sen osa tai huone on fyysisenä rakennuksena ja tilana yksi tila, muodostaa se samanaikaisesti useita erilaisia tiloja sen mukaan, miten tilaa käytetään ja miten se koetaan. Mielisairaala on ollut esimerkiksi tila omaan elämään ja parantumiseen keskittymiselle, omaisten tapaamiselle, muiden potilaiden kohtaamiselle ja niin edelleen. Lisäksi tila on näyttäytynyt eri tavoin riippuen siitä, katsooko sitä potilaan, henkilökunnan vai omaisten tai muiden sivullisten silmin. Mielisairaaloista voi tällöin

puhua elettyinä tiloina, mikä tarkoittaa, että fyysisesti yhteen tilaan voi rakentua useita tiloja sen mukaan, mitä niissä tapahtuu: keitä kokija tapaa ja keiden kanssa hän viettää aikaansa. Näin mielisairaala ilmenee paikkana, jossa potilaat muodostavat mahdollisesti keskinäisiä ihmissuhteita ja saattavat tavata omaisiaan ja ylläpitää sosiaalisia suhteitaan heihin.

Mielisairaala muodostaa myös vastakohtan, eräänlaisen toisen maailman, verrokiksi mielisairaalan ulkopuoliselle maailmalle. Tämä johtaa kysymykseen siitä, voiko mielisairaala pitää potilaan kotina, kun usein koti on mielletty terveyden ja sairaala sairauden tilaksi.

Mielisairaalan turva ja turvattomuus

Läpi teoksen tuodaan esille, että mielisairaala koettiin potilaiden keskuudessa hyvin eri tavoin: osalle mielisairaalaan pääseminen tai joutuminen oli helpotus ja toi turvaa, osa taas oli joutunut sinne vastoin tahtoaan ja koki esimerkiksi hoitomuodot hengenvaarallisina. Entisten potilaiden kokemuksia mielisairaalan turvallisuudesta ja turvattomuudesta tuodaan esille moniäänisesti lainaamalla sitaatteja aineistosta.

Aineistossa mielisairaalan turvattomuutta ja turvaa käsitellään myös henkilökunnan kokemuksen kautta. Esille tulee, että mielikuvat, joita mielisairaaloista kunakin aikana on ollut vallalla, ovat vaikuttaneet myös siihen, millaiseksi paikaksi henkilökunta muisteli kokeneensa mielisairaalan uraansa aloittaessaan.

Kokemuksia mielisairaalasta kiinnittää kiitettävästi huomiota aiemmassa tutkimuksessa usein sivuutettuun ryhmään: henkilökunnan lapsiin, jotka kasvoivat mielisairaaloiden ympäristössä. Nämä muisteluhetkellä jo aikuiset lapset muistelevat mielisairaalaympäristöä turvallisena ja valoisaan kasvuympäristönä. Vaikka lapset eivät kirjoittajien mukaan yleensä saaneet liikkua mielisairaalan sisällä, he kuitenkin kohtasivat potilaita. Muisteluaineistossa näiden kohtaamisten koettiin lisänneen suvaitsevaisuutta ja ymmärrystä mielenterveysongelmista. (Vrt. Kuuva 2018.)

Lopuksi

Kokemuksia mielisairaalasta tarjoaa näkökulmiltaan monipuolisen kurkistuksen mielisairaaloiden kokemukselliseen historiaan. Eri ryhmien näkökulmat tuovat teokseen monipuolisuutta, tarttuvat mielenterveyden historian vähemmän tutkittuihin ulottuvuuksiin ja luovat kuvaa mielisairaaloista yhteisöinä ja laajemman paikallisyhteisön osana. Teoksen erityisiä ansioita ovatkin juuri näkökulmien moninaisuus ja -äänisyys.

Teosta voi suositella niin mielenterveyden historiasta kiinnostuneille kuin laajemminkin muistitietotutkimuksesta kiinnostuneille. Teos on helppolukuinen ja selkeä pitäen teoriapuolen tiiviinä, joten se palvelee varmasti niin tutkijayhteisöä kuin laajempaaakin yleisöä. Myös alan nykyammattilaisten soisi kiinnostuvan tutkimustuloksista.

FT Wiivi-Maria Jouttijärvi on tutkijatohtori Oulun yliopistossa.

Viitteet

[1] Arvioitava teos on vapaasti luettavissa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran portaalissa osoitteessa: <https://doi.org/10.21435/skst.1483>.

Kirjallisuus

Ahlbeck-Rehn, Jutta. 2006. *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Själo hospital 1889–1944*. Åbo Akademi: Åbo. <https://urn.fi/URN:ISBN:951-765-303-4>

Heikkinen, Susan. 2020. *Pullopastia Seilin saarelta. Potilas numero 43*. Kirjokansi 208. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Kivimäki, Ville. 2015. *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY: Helsinki.

Kuuva, Sari. 2018. Mielisairaalan varjoista. Nostalgia ja melankolia mielisairaala-alueilla asuneiden lapsuusmuistoissa. *J@rgonia* 16, 31, Terveys, yksilö ja yhteiskunta -teemanumero: 12–40. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201805302901>

Nora, Pierre. 1989. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 7–24. <https://doi.org/10.2307/2928520>

Salo, Markku. 2019. *Hullut mielenterveysmarkkinat. Kuinka korjata kurjistuneet mielenterveyspalvelut?* Vastapaino: Tampere.

Tuohela, Kirsi. 2008. *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1161. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki. <https://www.utupub.fi/handle/10024/36137>